

ІІІ. РЕГІОНАЛЬНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 330.15 : 502.58 : 630.64(477)

І. Я. АНТОНЕНКО, О. І. ДРЕБОТ
Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

МЕХАНІЗМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛІСОРЕСУРСНОГО РОЗВИТКУ

Сформульовано механізми модернізації інституційного середовища лісоресурсного комплексу, розкрито форми власності на землі лісового фонду і ліси, конкретизовано пріоритети подальшого лісоресурсного розвитку.

Ключові слова: модернізація, механізм, власність, ефективність, лісовий фонд, лісоресурсний комплекс, інституційне середовище.

Сформулировано механизмы модернизации институциональной среды лесоресурсного комплекса, раскрыты формы собственности на земли лесного фонда и леса, конкретизированы приоритеты дальнейшего лесоресурсного развития.

Ключевые слова: модернизация, механизм, собственность, эффективность, лесной фонд, лесоресурсный комплекс, институциональная среда.

Formulated mechanisms for the modernization of the institutional environment of wood resource complex series of land ownership on forest resources and forest wood resource specified priorities for further development.

Key words: modernization, mechanism, ownership, efficiency, forest reserves, wood resource complex institutional environment.

Сучасна ринкова економіка неможлива без ефективного механізму модернізації всіх без винятку галузевих структур народногосподарського комплексу. Більше того, надзвичайно важливими стають питання структурної модернізації інституціонального лісоресурсного середовища. Є всі підстави стверджувати, що тільки на основі ефективного механізму модернізації такого середовища можливо виявити методологічні та ідеологічні напрями ринково спрямованої парадигми подальшого зростання лісового комплексу. Але, оскільки нас цікавить модернізація інституціональної складової лісоресурсної сфери, то особливої значимості в цьому плані набувають питання вдосконалення взаємовідносин між суспільством, державою, суб'єктами лісового комплексу, приватними інтересами лісокористувачів та лісоспоживачів.

Викладене вище вимагає дослідження, на нашу думку, принаймні, у таких найбільш істотних напрямках. По-перше, з позицій формування властивій сучасній ринковій економіці господарських лісоресурсних утворень, а також

їхніх відносин із державними, регіональними і муніципальними системами управління територіальними утвореннями. По-друге, упорядкування форм власності на лісові ресурси і розподілу відповідальності за їх якісний стан, нормативи використання та особливості відтворення. По-третє, формування нових рентних лісоресурсних відносин і, насамкінець, із позицій вирішення проблем еколого-орієнтованої і лісозберігаючої політики розвитку всіх складових лісоресурсної сфери.

Сучасна ринково орієнтована лісоресурсна сфера неможлива без ефективного механізму її взаємодії з державою, органами законодавчої і виконавчої влади. Більше того, такий механізм став однією з основних ознак високорозвиненого лісоресурсного комплексу. Це і створення власне інфраструктури лісоресурсної сфери, і забезпечення сприятливих умов для ефективного функціонування всіх галузевих структур лісового комплексу, а також діяльності напівурядових експертно-консультативних організацій з обов'язковою участю в них ділових кіл. Крім того, слід зазначити такі форми діяльності, як: розробка та реалізація лісогосподарської, деревообробної і лісоресурсної політики, розміщення державних і муніципальних замовлень з питань продукції лісового комплексу, узаконення лобістської діяльності підприємницьких структур у галузі, регулювання соціально-трудова відносин тощо.

Особливе значення в період радикальних соціально-економічних перетворень, зокрема в лісоресурсному комплексі, набувають проблеми взаємодії владних структур комплексу та бізнесу. Про це свідчить досвід розвинених країн, де перехід галузей економіки на ринкові засади та інтенсивний розвиток відбулися при активній участі та підтримці держави. Фундаментальні перетворення в лісоресурсному середовищі з усією визначеністю ставлять на порядок денний необхідність докорінного перегляду місця та ролі управлінських структур загальнодержавного, регіонального і місцевого рівнів у лісоресурсній системі. Певною мірою це стосується сфери раціонального лісокористування, тобто тієї діяльності, що в широкому розумінні слова є певною складовою соціального, екологічного та економічного розвитку.

Зазначимо, що огляд лісоекономічної ситуації не залишає сумнівів у необхідності виявлення і структуризації системи принципів державного регулювання економічних відносин у лісокористуванні. Загалом перелік основних принципів відомий, але виникає потреба їхнього системного впорядкування. Для об'єктивного трактування суті проблеми визначальне значення має розуміння природи державного регулювання лісами і лісовими ресурсами в перехідному періоді. Кожний прояв держави, як відомо, має сенс, оскільки вона несе в собі, на наше переконання, справедливість і цілеспрямованість зі сторони суспільства. У нашому випадку дуже важливим є розуміння того факту, що держава насамперед стоїть на стороні законодавства і захисту інтересів суспільства на визначеному лісоресурсному просторі. Одна з головних функцій держави – це управління лісами і процесами лісокористування, що відбуваються в країні. Треба підкреслити, що кожна

історична епоха, кожне покоління, як правило, має власне бачення і розуміння держави.

Наступне питання, що вимагає свого розкриття, пов'язано із загальними тенденціями формування в ринкових умовах господарських систем лісокористувачів. У першу чергу це необхідно для з'ясування сутності відносин між державою і суб'єктами на господарювання у визначених територіальних лісоресурсних комплексах.

Аналізуючи загальні функції підприємницької діяльності, можна зазначити, що функція оптимального комбінування факторів виробництва є основою найбільш ефективного використання ресурсів. У результаті виконання цієї функції забезпечується максимізація прибутку на будь-яких рівнях бізнесу – малого, середнього і великого. Усі суб'єкти господарювання однаково прагнуть найбільш ефективним чином розпоряджатися як власними, так й іншими підконтрольними ресурсами. Це істина, яка не потребує доказу. Але за нею логічно випливає інша істина – розпорядження економічними ресурсами. Основним розпорядником, як відомо, є реальна господарська влада, а її носієм – підприємство – суб'єкт господарювання, точніше суб'єкт цієї влади. Але не все виявляється так однозначно. Тут доцільно зупинитися на одному істотному аспекті, пов'язаному з особливістю поведінки суб'єктів господарювання на визначених нами територіальних лісоресурсних комплексах. Річ у тім, що суб'єктами господарювання, як відомо, є малі бізнес-структури, лісові підприємства, підприємці (фірми) і держава. Звідси випливає різноманітність відносин, що складаються на даній території між суб'єктами господарювання. У лісоресурсному комплексі підприємці і малі бізнес-структури відіграють значну роль. З одного боку, вони є основними постачальниками лісових ресурсів, а з іншого – головною витратною групою в лісоресурсній сфері. Також і суб'єкти нелісоресурсної сфери відіграють певну роль у процесі виробництва. Вони є як основними споживачами лісових ресурсів, так і виробниками різноманіття лісопродукції (товарів і послуг). І якщо підприємці персоніфікуються в окремих громадянах чи групах, то фірми – у бізнес-структурах. Держава ж відіграє ролі суб'єкта забезпечення загальних умов лісогосподарської і лісопромислової діяльності, а також одержувача рентних доходів і розпорядника ними.

Досліджуючи лісоресурсну сферу в контексті різноманіття суб'єктів, владу потрібно розглядати як суспільні відносини між тими, в чийх руках вона перебуває (хто утримує владу), і тими, на кого вона поширюється (підвладними). Влада при цьому не ставить мету, тобто заради чого вона здійснюється. Виходячи з вищевикладеного, можна погодитися із твердженням, що господарська влада є економічним (суспільним) відношенням панування і підпорядкування між суб'єктами господарювання в ході комбінування економічних ресурсів у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ і присвоєння результатів господарської діяльності [1]. Підкреслимо, що у структурі економічних ресурсів значною мірою представлені природні ресурси, зокрема лісові, що досліджуються.

Таким чином, при користуванні природними ресурсами суб'єкти господарювання входять у певні суперечності. Останні загострюються у

випадку зіткнення на одному територіальному просторі різних форм власності. Слід підкреслити, що категорія власності в контексті виявлення ролі територіальних лісоресурсних комплексів в економіці перехідного періоду є визначальною.

Питанням власності на лісові ресурси присвячена певна кількість робіт вітчизняних і зарубіжних учених та фахівців, причому в різних сферах наукової діяльності [2]. Проте ця проблема завжди актуальна, оскільки в різних конкретних господарських ситуаціях проявляє свої особливості, у тому числі у сфері лісоресурсного комплексу. Ці особливості можливо розкрити тільки на основі оцінки і аналізу історико-методологічного розуміння сутності категорії *власність*, яка в тематичній літературі, на наш погляд, недостатньо висвітлена, хоча на окремі аспекти з цієї проблематики нами зверталася увага раніше.

Власність, як відомо, являє собою належність певної речі чи ресурсу будь-якій окремо взятій людині. Остання дає їй юридичне право і фактичну можливість розпоряджатися цим ресурсом чи річчю, використовувати її, впливати на неї на свій розсуд. Але, слід зазначити, що такий вплив є не що інше, як розпорядження. Власник ресурсу чи речі розпоряджається ними, тим самим реалізує своє право власності. Між тим, мати право власності на об'єкт ще не означає свідомо бути дбайливим господарем і вмілим керівником. Треба ще вміти керувати, господарювати. Без цих особливостей і вимог власність просто перетвориться в непотрібну субстанцію. Мало бути формальними власниками, господарями бізнесу, треба ще й перетворити їх у справжніх управлінців, навчити керувати об'єктами чи власністю, залучати до управління цими об'єктами грамотних, досвідчених, завзятих людей [3]. Крім того, у сучасних економічних відносинах проблема власності переходить у правову галузь господарської діяльності, і це повною мірою стосується лісових ресурсів як об'єкта і предмета господарювання.

Упродовж останніх років в Україні відбулися суттєві зміни у формах власності на землю. Безкоштовно передано у власність громадян України мільйони гектарів продуктивних сільськогосподарських земель. Збільшення кількості земельних власників сприяло розширенню кола учасників земельних відносин, тому суттєвого значення набуває законодавча і нормативна база, організаційно-економічні механізми трансформації та регулювання земельних і лісових (лісоземельних) відносин.

Зараз, як відомо, державна власність на земельні ресурси реформована, значна частка їх перебуває в колективній і приватній власності. При цьому 6,4 тис. га лісів перебуває в користуванні (володінні) окремих громадян, а 57,6 тис. га насаджень ще не надані користування [2]. Особливого значення набуває проблема виділення комунального лісоволодіння. Започатковується виділення лісів у користування міським державним адміністраціям [4]. Зараз на черзі питання трансформації форм власності на ліси колишніх колгоспів, радгоспів, які є, зокрема, у підпорядкуванні Мінагрополітики, а також екосистемного управління ними для реалізації принципу сталого розвитку АПК.

Лісовий фонд України, що перебуває в постійному користуванні лісових підприємств, які підпорядковуються різним міністерствам та відомствам, не характеризується задовільним лісівничо-екологічним станом. Продуктивність лісів, що перебувають у постійному користуванні підприємств неспеціалізованих відомств, зокрема агропромислового комплексу, де на значних площах деревостани внаслідок незадовільного ведення господарства розладнані, пошкоджені пожежами, шкідниками і хворобами. Особливо негативний вплив на лісівничо-екологічний стан лісових насаджень з урахуванням соціально-екологічних функцій лісів також має надмірна інтенсивність окремих видів рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, незалежно від відомчого підпорядкування.

Право власності на лісові ресурси розглядається як єдине, необмежене і неподільне. Це означає, що власником будь-якого ресурсу може бути лише одна людина, наділена такими основними правомочностями, як правом володіння, користування і розпорядження. Загальне право виходить з концепції власності як комплексу правомочностей, причому на один і той же ресурс вони можуть належати різним людям. Специфікація права власності передбачає закріплення за кожною правомочністю чітко визначеного власника, а не єдиного й абсолютного власника ресурсу.

Іншими словами, право власності цілком специфіковано: коли в кожній правомочності є свій винятковий власник, а доступ до нього інших суб'єктів обмежений. Такий підхід, виходячи з цього, найбільш прийнятний для нас при розгляді територіальних лісоресурсних комплексів, оскільки на них зосереджуються декілька власників, з різними цільовими орієнтаціями на використання ресурсів лісу. Це означає, що в тому чи іншому територіальному лісоресурсному комплексі визначається різноманіття господарського прояву лісових ресурсів. У різних формах власності можуть перебувати не тільки диференційовані ресурси (землі, призначені для лісовирощування, лісові насадження на корені, лісове біорізноманіття, мисливська фауна тощо), але й екологічні ресурси, що відрізняються специфічними для територіальних утворень характеристиками. Крім того, потрібно пам'ятати про те, що розглянуті форми власності повинні співвідноситися з виділеними раніше суб'єктами господарювання. Викладений підхід дає також більш повне уявлення про сутність адаптивних форм управління процесом розвитку територіального лісоресурсного комплексу. Йдеться про блок управління, що, власне кажучи, зводиться до впорядкування прав власності на лісові ресурси, які використовуються. Теоретичний аспект проблеми ефективного управління територіальним лісоресурсним комплексом вирішується в рамках інституціональної економіки, зокрема при визначенні таких правомочностей власника:

- право володіння, що полягає у фізичному контролі над власністю й намірі здійснювати винятковий контроль, у тому числі за допомогою представників власника, агентів;
- право користування, тобто особистого права використання речі;
- право розпорядження або управління: рішення, як і ким річ може бути використана.

Крім того, як це впливає з чинного законодавства з питань права, виділяються ще такі правомочності власника:

- право на прибуток, тобто на блага, що виникають від використання ресурсів;
- право на залишкову вартість (право суверена) – відчуження, споживання, витрачання, зміни або знищення речі;
- право на безпеку, що гарантує імунітет від експропріації;
- право на перехід речі у спадщину чи по заповіданню;
- безстроковість – необмеженість володіння правомочностями в часі, якщо інше не обговорено спеціально в контракті;
- право на заборону шкідливого використання – заборонити використовувати річ, якщо це пов'язано з виробництвом негативних зовнішніх ефектів;
- відповідальність у вигляді стягнення, тобто можливість відібрання речі на сплату боргу;
- залишковий характер, що полягає в очікуванні природного повернення переданих кому-небудь правомочностей після закінчення терміну передачі.

Наведена специфікація прав власності дає можливість більш чітко визначати сутність відносин власності щодо лісових ресурсів. Крім того, розрізняти і виділяти власника-володільця, власника-розпорядника і власника-користувача, якщо це різні особи. З усіх власників зазначених правомочностей можна назвати власниками тих суб'єктів, яким належить комбінація, що включає одну чи декілька основних правомочностей.

Розглядаючи проблему управління лісами і лісовими ресурсами як власністю, слід підкреслити, що вона істотно впливає на розуміння ролі власне ресурсів лісу в розвитку лісоресурсної системи та економічної взагалі. Традиційне уявлення про управління лісовими ресурсами як окремими об'єктами і процесами збагачується уявленнями про типові для неї процеси перетворення вихідних ресурсів у кінцевий продукт, що одержується з них і за їх допомогою. Власне процес управління в лісовому комплексі в такому випадку може бути цілком репрезентативно названо управлінням лісами і лісовими ресурсами та їх перетворенням у продукт, що використовується в економічній і соціальній сфері.

Продовжуючи ідею розвитку адаптивних форм управління територіальними лісоресурсними комплексами, слід зазначити одну особливість, пов'язану із загальними тенденціями, що спостерігаються в розвитку парадигми управління. Йдеться про лісопромислову сферу, в ході історичного розвитку якої стали більш виразно виявлятися її переваги, пов'язані насамперед із можливостями зниження трансакційних витрат, і, що для нас більш важливо, гарантувати цілісність лісового комплексу.

Нова економічна ситуація, що виникла за останні роки, із забезпеченням лісосировинними ресурсами ставить у скрутне становище підприємства деревообробної промисловості, вимагає пошуку нових шляхів задоволення потреб народного господарства. Можна визначити три основні напрями розв'язання цієї проблеми:

- за рахунок збільшення обсягів ввозу деревини із зарубіжних країн;
- на засадах упровадження більш прогресивної техніки і технології

переробки деревини;

- на основі більш інтенсивного ведення лісогосподарських робіт, поліпшення стану лісів і збільшення лісозаготівель.

Кожний напрям може бути ефективно реалізований у конкретній економічній ситуації. Так, збільшення обсягів ввозу деревини з інших країн можливе за наявності фінансових ресурсів. Ситуація, що сформувалася останнім часом на деревообробних підприємствах, свідчить про те, що більшість із них неплатоспроможні. Отже, розв'язання проблеми потребує підвищення ефективності господарювання в деревообробній промисловості.

Реалізація другого напрямку може забезпечити суттєвий результат у задоволенні потреб людей у високоякісній продукції на засадах глибокої хіміко-технологічної переробки деревини, насамперед неділової та відходів. Дослідження показують, що пріоритетними напрямками деревообробної промисловості слід вважати випуск високоякісної продукції на основі впровадження нових ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій. Еталоном для збільшення можливостей деревообробної промисловості нашої держави можуть бути результати розвитку цієї галузі таких країн, як США, Канада, Швеція, Фінляндія. Україна практично не має власних потужностей для випуску високоякісних паперових виробів.

Третій напрям передбачає застосування інтенсивних форм ведення лісового господарства на засадах упровадження прогресивних технологій вирощування, збереження деревостанів, максимального використання всіх компонентів заготовленої сировини.

Існує ще одна проблема, що впливає на розвиток лісоресурсного комплексу, – лібералізація цін на продукцію, сировинно-матеріальні та енергетичні ресурси. Цей напрям реформування економіки призвів, як відомо, до кардинальних змін у системі ціноутворення, наблизивши принципи її формування до вимог ринкової економіки. Однак ситуація, яка характеризується дефіцитом на сировинних і товарних ринках, відсутністю конкуренції між виробниками, формами власності, невідповідністю державних структур до приватизації, спричинила необґрунтоване зростання цін, високі темпи інфляції, що в остаточному підсумку загострило економічну кризу в країні. Таким чином, розглядаючи лібералізацію цін як фактор сприяння розвитку ринкових відносин у національній економіці, необхідно звернути увагу на складні й суперечливі результати цих процесів. У лісовому господарстві лібералізація цін на лісосировинні ресурси вимагає перегляду низки положень щодо оцінки ефективності напрямів їх використання в народному господарстві.

Резюмуючи, можна відзначити одну важливу і надзвичайно необхідну для проведених в Україні економічних реформ особливість територіального лісоресурсного комплексу: вказані комплекси володіють системоформуючими властивостями. Ця особливість дає можливість істотно впливати на загальний процес упорядкування господарської лісоресурсної системи регіону чи держави в цілому. При цьому створюється можливість значною мірою конкретизувати комплекс необхідних заходів щодо поліпшення функціонування лісогосподарських систем на різних територіальних рівнях у їхній ієрархічній співвідпорядкованості і несуперечності.

Література

1. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) / В. С. Кравців. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007. – 336 с.
2. Коваль Я. В. Реформування лісоземельних відносин / Я. В. Коваль // Власнісний статус і проблеми раціонального використання земель. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – С. 211–215.
3. Петров А. П. Право собственности на леса России / А. П. Петров // Лесное хозяйство. – 1992. – № 10. – С. 23–25.
4. Проблеми збалансованого лісокористування в системі сталого розвитку / [Я. В. Коваль, В. С. Бондар, О. А. Голуб та ін.]. – К.: Науковий світ, 2004. – 211 с.

УДК 338.22.021.1

В. О. БАРАННИК
Регіональний філіал національного
Інституту стратегічних досліджень у м. Дніпропетровську

ЕКОЛОГІЧНА ПРИЙНЯТНІСТЬ ЕНЕРГОВИРОБНИЦТВА ЯК СКЛADOVA ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: АНАЛІЗ ПРИВАЛЮЮЧИХ ТА ПЕРСПЕКТИВНИХ ФОРМ РОЗВИТКУ КРАЇН ТА РЕГІОНІВ СВІТУ

Стаття присвячена теоретико-методологічному та кількісному аналізу такої складової енергетичної безпеки, як екологічна прийнятність. На підставі проведеного широкого порівняльного аналізу основних показників та індикаторів екологічної прийнятності енергоспоживання (інтенсивності та ефективності викидів) та визначених головних тенденцій розвитку енергетичної галузі, саме в контексті обмеження викидів парникових газів та зменшення шкідливого впливу на довкілля енерговиробництва та енергоспоживання зроблені висновки щодо необхідності прийняття дієвих заходів як на глобальному, так і національному рівнях для гарантування енергетичної безпеки, загального сталого розвитку країн та регіонів світу.

Ключові слова: енергетична безпека, екологічна прийнятність, інтенсивність та ефективність викидів парникових газів, Киотський протокол.

Статья посвящена теоретико-методологическому и количественному анализу такой составляющей энергетической безопасности, как экологическая приемлемость. На основе проведенного широкого сравнительного анализа показателей и индикаторов экологической приемлемости энергопотребления (интенсивности и эффективности выбросов) и определенных основных тенденций развития энергетики именно в контексте ограничения выбросов парниковых газов и уменьшения негативного влияния на окружающую природную среду энергопроизводства и энергопотребления сделаны выводы о необходимости принятия действенных мер как на глобальном, так и национальном уровнях для обеспечения энергетической безопасности и общего устойчивого развития стран и регионов мира.

Ключевые слова: энергетическая безопасность, экологическая приемлемость, интенсивность и эффективность выбросов парниковых газов, Киотский протокол.

The article is devoted to theoretic-methodological and quantitative analysis of such a component of energy security as ecological acceptability. Basing on wide comparative analysis of indices and indicators of ecological acceptability of energy consumption (intensity and efficiency of emissions) and certain main trends in development of energy sector, namely, concerning limitation of greenhouse gasses emission and diminution of adverse influence on environment of energy production and consumption, conclusions are made as to necessity to undertake effective measures both on global and national levels for ensuring energy security and general sustainable development of countries and regions of the world.